

איפור גבות קבוע לחולה סרטן שנשרו שערותיו

ביצוע כתובות קעקע נהוגה משחר התרבות האנושית למטרות סמליות, פולחניות או אסתטיות. ביצוע כתובת קעקע אסורה מן התורה. בדורות האחרונים התעוררות מספר שאלות בנוגע לחקיקת כתובות קעקע לצרכים הקשורים באסתטיקה רפואית. לדוגמא, חולה סרטן שעקב טיפולים במחלתו נשרו שערותיו, כולל שיער הגבות, והוא נבוך מהמראה השונה של פניו, ומעוניין לבצע שרטוט מלאכותי של גבותיו באמצעות חקיקה של איפור קבוע.

איפור קבוע מתבצע על ידי החדרת פיגמנטים צבעוניים בפעולה כירורגית אל השכבה העמוקה של העור, באמצעות מחט. המחט פוצעת את העור ואף גורמת ליציאת מעט דם. לאחר מכן מתבצעת החדרת הצבע.

נעסוק בקצרה ביסודות האיסור ונפנה לדון בנושא שאלתנו.

כאמור, אסור מן התורה לתת כתובת קעקע באדם, שנאמר "וכתובת קעקע לא תתנו בכס" (ויקרא י"ט כ"ח). טעם האיסור התפרש בראשונים, שהוא משום שכך היה דרכם של עובדי עבודה זרה, לחקוק על בשרם באופן סמלי, בכדי להגדיש את מחויבותם כלפיה, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (פרק יב הלכה יא):

"וזה היה מנהג העכו"ם שרושמין עצמן לעבודת כוכבים כלומר שהוא עבד מכור לה ומורשם לעבודתה".

הרמב"ם שם מבאר מהם המאפיינים של כתובת קעקע, על פי המשנה במכות (כא, א) האומרת: "הכותב כתובת קעקע, כתב ולא קעקע, קעקע ולא כתב - אינו חייב עד שיכתוב ויקעקע בדיו ובכחול ובכל דבר שהוא רושם", וזה לשון הרמב"ם:

"כתובת קעקע האמורה בתורה, הוא שישרט על בשרו וימלא מקום השריטה כחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים... ומעת שירשום באחד מדברים הרושמין אחר שישרוט באי זה מקום מן הגוף בין איש בין אשה לוקה. כתב ולא רשם בצבע, או שרשם בצבע ולא כתב בשריטה, פטור עד שיכתוב ויקעקע שנאמר וכתובת קעקע".

כלומר, כתובת קעקע הוא שריטה בגוף שנעשית על ידי דקירת העור או צריבתו, ולאחר מכן ממולאת בדיו או צבעים אחרים.¹

בהקשר הנידון שלנו, שלב החדרת המחט, תואם לכאורה לשלב ה"שריטה". החדרת הצבע תואמת לשלב הצביעה.

במשנה במכות שם נחלקו ר' שמעון וחכמים, שלדעת ר' שמעון אינו חייב אלא אם כן כתב שם עבודה זרה, ולדעת חכמים חייב על כל כתובת קעקע. הלכה כחכמים, כמו שפסק השו"ע ביורה דעה סימן ק"פ סעיף א):

"כתובת קעקע, היינו ששורט על בשרו, וממלא מקום השריטה בחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים".

כלומר, השו"ע אינו מחלק כלל האם רשם שם עבודה זרה או לא. בבית יוסף הביא כך בשם כמה ראשונים וכתב שכן נראה שדעת הרמב"ם. אמנם, הרי"ף העתיק מהגמרא את המשא ומתן בדעת רבי שמעון, שלא כדרכו להביא רק את מה שנפסק להלכה, והריטב"א כתב שנראה שדעתו לפסוק כרבי שמעון, וכך כתב גם המנחת חינוך במצוה רנג. כך עשה גם הרא"ש (מכות פרק ג סימן ו). אמנם זו אינה הוכחה מובהקת ועיין למשל בערוך לנר שנוטה לומר שגם לדעת הרי"ף הלכה כחכמים.

אך עדיין אין הכרעה בדעת חכמים שנפסקה להלכה, האם כל רישום שיהיה נחשב כתובת קעקע, או דווקא רישום של אותיות. נושאי הכלים בשולחן ערוך עומדים על כך, ונרחיב את היריעה קצת יותר.

רבינו עובדיה מברטנורא בפירושו למכות, מתאר את המונח "כתובת קעקע" כך: "מקרע בסכין על בשרו **כעין אותיות**, ואח"כ ממלא את הקרעים דיו או כחול". וכבר קדמו רבינו יהונתן מלוניל, שכתב (מכות שם, ד' עמוד ב' מדפי הרי"ף): "אבל אם כתב על העור ולא שרט עורו לא בצורת אותיות אינו חייב עד שיכתוב ויקעקע".

כך ניתן גם לדקדק מדברי החינוך (מצוה רנג) הכותב:

"שלא נכתוב בבשרנו כתובת קעקע... והענין הוא כמו שעושין היום ישמעאלים, שכותבים בבשרם **כתב** מחוקה ותקוע שאינו נמחק לעולם. ואין החיוב אלא **בכתב** חקוק ורשום בדיו או בכחל או בשאר צבעונים הרושמים... ועובר על זה **וכתב אפילו אות**

¹ הרמב"ם מפרש שהכתיבה היא השריטה, והקעקוע הוא מילוי הדיו, ויש שמפרשים להיפך (עיין לדוגמא ברש"י על הפסוק, שם).

אחת בכל מקום שבגופו בענין זה שאמרנו, שיהיה חקוק ורשום באחד ממיני הצבעין הרושמיין, לוקה".

הרי, שהחיוב הוא על כתיבת אותיות, ואפילו אות אחת. החידוש בכך הוא שבניגוד להלכות שבת, שם נאמר שאין עוברים על מלאכת כותב אלא אם כן כתב שתי אותיות (ראה רמב"ם הלכות שבת פרק יא הלכה ט), באיסור זה של כתובת קעקע אין צורך דווקא בשתי אותיות, משום שבניגוד למלאכת שבת שם נדרש שהמלאכה תהיה דומה למלאכת המשכן, באיסור זה די בכך שיש כאן "כתב", ודי באות אחת לכך.

ביאור זה מקורו בשו"ת מעיל צדקה (סימן ל"א). תשובתו זו של המעיל צדקה, רבי יונה לנדסופר זצ"ל, (שחי לפני קצת יותר משלוש מאות שנה והיה מחכמי פראג ומגדולי הדור, אף שנפטר בגיל 34 שנים בלבד), הפכה לאחד המקורות היסודיים בהלכה זו. נסקור מעט מן התשובה.

בתחילת התשובה מסתפק המעיל צדקה בשאלה האם אינו חייב אלא אם כן "בענין שיהיה בו כתיבה ממש כעין אותיות מוסכמים" (=ולא אותיות שהמציא מעצמו), או "נימא דמחייב נמי בשריטה בעלמא או איזה רושם שיהיה".

בראשית דבריו הוא מעיר שלשון הרמב"ם והשולחן ערוך שלא התייחסו כלל לאותיות מורה שאין דרישה כזאת כלל.

עוד הוכחה הוא מביא ממה שבמכות שם אמרו שמותר להניח אפר מקלה על פצע, משום שהפצע מוכיח שאין מדובר בכתובת קעקע, ולכאורה הפצע בפשטות אינו בצורת אותיות, ולמרות זאת, אם לא שמדובר היה בפצע לא היה מותר להניח שם אפר מקלה, ומכאן שאיסור זה שייך גם כשאין צורת אותיות.

הוכחה זו היא חזקה והובאה ברבים מהפוסקים. אם כי המעיל צדקה עצמו כותב שתי אפשרויות לדחות את הראיה. א. יתכן שבאופן זה בכל זאת קיים איסור מדרבנן, אף אינו חייב מלקות אלא בכתיבת אותיות. ב. יתכן שאכן מדובר שם באופן שהפצע הוא בצורת אותיות.

נפקא מינה בין תירוצים אלה, האם רישום שאינו בצורת אות אסור מדרבנן או מותר.

לאחר שהוא דן בהוכחות נוספות לכך, הוא כותב כי בדברי הפוסקים משמע שדווקא בכתב אותיות חייב על כתובת קעקע, ומפרש שמקורם בלשון התורה "כתובת" שמורה על כתב, כלומר – אותיות. כך הוא מדקדק גם בדעת הרמב"ם, שלמרות שכאמור מלשונו בפסק ההלכה משמע שאין צורך באותיות, מכל מקום במנין הלאוין שבהלכות סנהדרין כתב "הכותב כתובת קעקע", ומכפילות המילה "כתב" מדייק המעיל צדקה שדווקא באותיות חייב.

בסיום דבריו הוא מבאר את מה שהבאנו לעיל, שגם כתיבת אות אחת עשויה להיחשב כתב לענין איסור זה.

ובאמת, אלו אינם דברים כל כך מפורשים. אך מצינו בדברי שניים מגדולי הראשונים, הראב"ד, ור"ש משאנץ, שכתבו בפירושם לתורת כהנים (קדושים פרק ו) שאין צורך באותיות דווקא:

הראב"ד כתב: "קעקע, מלשום נקע. והוא גומא שחורץ בבשרו וכותב שם בדיו ובכחול. ולא בעינן כתיבת אותיות, אלא רושם שיעשה שם – הוא נקרא כתובת קעקע".

הר"ש משאנץ כתב: "ומקעקע וממלא גומות דיו וכוחל, והוא הנקרא כתובת - אף על גב שלא כתב אותיות".

המנחת חינוך (מצוה רנג) כותב גם כן בדעת הרמב"ם שעל כל רשימה חייב, אפילו אינה אותיות, אלא שמביא מספר "יד הקטנה", שאפילו לדעה זו צריך להיות "איזה רושם" (=כלומר, ציור בעל משמעות), ומספר משנת חכמים מביא שצריך להיות "אות שלם או רושם שלם, אבל בשריטה בעלמא אין סברא לחייב עליה, רק מדרבנן אסור". בנקודות אלו המנחת חינוך – וכך מבואר גם בערוך לנר במכות שם – נוטה להחמיר.

עד כה, ישנם שני טעמים לקולא:

א. הסוברים שהלכה כדעת רבי שמעון, שאין חייב אלא כשכותב שם עבודה זרה, אך כפי שראינו לא כך פסקו הרמב"ם והשולחן ערוך, וגם ההשערה שכך היא דעת הר"י ור"ש אינה מובנת מאליה (ויצוין, שגם הטור, בנו של הרא"ש, אינו הולך בשיטה זו אלא בפשטות פוסק כחכמים).

ב. הסוברים שגם לדעת חכמים אין חיוב כשלא מדובר בכתיבת אותיות, אלא רק מדרבנן (או שהדבר מותר). גם בהקשר זה ראינו שבעוד שההוכחות לצד זה אינן מובהקות, לצד השני שחייב על כל רישום משמעותי ישנו בסיס חזק בגמרא בענין נתינת אפר מקלה על גבי המכה, וכן דברים מפורשים מפי הראב"ד ור"ש משאנץ.

לאור זאת, קשה מאוד להקל. ואף שיש שהסתמכו גם על צדדים אלו, דבריהם אינם ברורים, והעיקר כמו שכתבנו, שאין בטעמים אלה בכדי להקל.

עם זאת יתכן שיש מקום להקל על פי דברי מהר"ם חביב בספרו גט פשוט, שעסק בהלכה (שו"ע שם סעיף ד'), שמקורה בדברי התוספתא במכות (פ"ג), שמותר לרשום כתובת קעקע על עבדו בכדי שלא יברח, מה הטעם בכך. כותב הגט פשוט:²

² דבריו הובאו על ידי הרב עזרא בצרי בתחומין חלק י'.

"ויש להתבונן מאי טעמא הוא פטור? יש לומר, דלא חייבה תורה אלא כשעושה כתובת קעקע משום הכתיבה גופא, כמו שעושים הגויים בחוקותיהם. אך בעושה חותם בעבד שלא יברח, פטור. והוי כדין מלאכה שאינה צריכה לגופא, או כדבר שאין מתכוין, דפטור לענין שבת. הכא נמי, בעושה חותם בעבד שלא יברח, אין כונת עשיית החותם משום כתובת קעקע גופיה, אלא לשמירה שלא יברח העבד".

כלומר – כשאין הכוונה לצורך הכתובת קעקע אלא לצורך אחר, פטור.

עם זאת, הרמ"א על אתר מעיר: "ונראה דלכתחילה מיהא אסור". הגר"א מבאר:

"דלא עדיף מאפר מקלה על גבי מכתו, דאף רב אשי לא התיר אלא משום דמכתו כו', ועתוס' דגיטין כ' ב' ד"ה בכתובת כו'".

פירוש: באפר מקלה על גבי מכתו גם כן המטרה אינה לשם כתובת קעקע, ולמרות זאת הדבר היה אסור אם לא שמכתו הייתה מוכחת עליו שהמטרה אינה לשם כתובת קעקע.

מדבריו אלה ניתן ללמוד שני דברים:

ראשית, האיסור שנידון באפר מקלה היה איסור מדרבנן ולא איסור מן התורה. לכך הוא מצרף את דברי התוספות בגיטין, שכך משמע מדבריהם: "ומיהו איסורא דרבנן איכא הכא דאפי' אפר מקלה אסור ליתן על גבי מכתו מפני שנראה ככתובת קעקע". הנחה זו תואמת לדבריו של המעיל צדקה בתירוץ הראשון לעיל.

שנית, ההבדל בין אפר מקלה שלמעשה הותר, לבין הרישום על העבד, בהכרח יהיה שבאיסור דרבנן זה שיסודו במה שנראה ככתובת קעקע, יש חילוק בין "מכתו מוכחת עליו", כלומר שהחזות של הקעקוע מוכיחה שאין הכוונה והתכלית לשם קעקוע, לבין מקום שבו אין כוונה לשם קעקוע, אבל החזות נראית דומה לכתובת קעקע רגילה – כעין מה שכתב הגט פשוט, שהדבר הוא בבחינת "דבר שאינו מתכוון", כלומר תוצאה דומה ממניעים שונים.

לפי ניתוח זה, יתכן שיש מקום להקל בקעקוע שנעשה בכדי למלא את מקום השיער שנשר עקב טיפולים למחלת הסרטן, ובדומה לנתינת אפר מקלה על גבי המכה, ומשום שהן הכוונה והן החזות החיצונית מוכיחים שאין מדובר בכתובת קעקע.³

³ הרב עזרא בצרי מצרף לכך את השיקול של כבוד הבריות, שרלוונטי במקום איסור דרבנן. יצויין גם שישנו גם שיקול חשוב של תמיכה נפשית. המדובר באנשים ונשים הנמצאים בתהליך קשה של טיפולים לריפוי ממחלה קשה. הנראות החיצונית שלהם חשובה עבורם בכדי שרוחם לא תישבר.